



## İbâdî Âlim Osman b. Halîfe es-Sûfî'nin Fırka Tasnif Metodu Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of the Ibâdî Scholar 'Uthmân ibn Khalîfa al-Sûfî's Method of Sect  
Classification

**Duran ESKİ**

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Giresun/Türkiye  
Assistant Professor, Giresun University, Faculty of Theology, Giresun/Türkiye  
[eskiduran@gmail.com](mailto:eskiduran@gmail.com) | [orcid.org/0000-0002-4234-5360](https://orcid.org/0000-0002-4234-5360) | [ror.org/05szaq822](https://ror.org/05szaq822)

### Makale Bilgisi Article Information

<b>Makale Türü</b>	<b>Article Type</b>
Araştırma Makalesi	Research Article
<b>Geliş Tarihi</b>	<b>Date Received</b>
16 Eylül 2025	16 September 2025
<b>Kabul Tarihi</b>	<b>Date Accepted</b>
10 Aralık 2025	10 December 2025
<b>Yayın Tarihi</b>	<b>Date Published</b>
31 Aralık 2025	31 December 2025

### İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

### Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Duran Eski).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Duran Eski).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Eski, Duran. “İbâdî Âlim Osman b. Halîfe es-Sûfî'nin Fırka Tasnif Metodu Üzerine Bir İnceleme”. *Kader* 23/2 (Aralık 2025), 669-686. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1785411> ”

## Öz

Hız Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında başta imâmet olmak üzere çeşitli meselelerde ihtilaflar meydana gelmiştir. Özellikle Hz. Osman'ın öldürülmesi ve ardından Cemel ve Sıffin savaşlarıyla devam eden süreç, Müslümanların kendi içinde gruplara ayrılmasının ve çeşitli fırkalara bölünmesinin temelini teşkil etmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan ilk fırkalardan biri İbâdiyye olmuştur. Abdullah b. İbâd'a nispetle İbâdiyye diye anılan bu fırka, varlığını günümüze kadar da devam ettirmiştir. Bununla birlikte İbâdiyye üzerinde yeterli çalışmaların yapıldığını ve her açıdan objektif bir şekilde ele alındığını söylemek mümkün değildir. Muhâlifleri tarafından parça-bütün ilişkisi kurularak Hâricîlerin alt kollarından biri şeklinde tasnif edilen İbâdiyye, genellikle bu şekildeki bir tanımlamayı kabul etmemiş ve Hâricîlik tabirinin zihinlerde uyandırdığı olumsuz anlamdan uzak durmaya çalışmıştır. Kendilerini de esasen Sıffin Savaşı'ndaki Hakem Olayı ile birlikte Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan ve Muhakkime denilen grubun devamı olarak görmüştür. Bu noktada mezhebin daha iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi noktasında İbâdiyye'nin kendi kaynaklarından hareketle görüşlerinin ortaya konulması oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada, 6./12. asırda Kuzey Afrika'da yaşamış İbâdî Âlim Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârâğnî es-Sûfî'nin *Risâletü'l-fırak* adlı eseri konu edilmiştir. Eserde ilk olarak İbâdiyye'nin kendi içindeki ayrışmalara yer verilmiş ve bu bağlamda altı alt fırkadan bahsedilmiştir. Söz konusu fırkalar, klasik İslâm Mezhepleri Tarihi kaynaklarında İbâdiyye'nin alt kolları olarak zikredilen fırkalardan tamamen farklıdır. İbâdiyye'den sonra da Hâricî fırkalara geçilmiştir. Bu fırkalardan genel anlamda bahsedilip ayrıntıya girilmemiş ve burada mutedil bir Hâricîlik algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. En sonunda da Mârîka, Mürjîe, Kaderiyye ve Sebbâbiyye/Şîa şeklinde İslâm tarihinde ortaya çıkan mezheplere yer verilmiştir. Genellikle Ehl-i sünnet tarafından Hâricîler için kullanılan Mârîka ismi, burada ters bir mantık yürütülerek Ehl-i sünnet hakkında kullanılmıştır. Muhakkime'den İbâdiyye'nin Vehbiyye kolu ise hak fırka olarak kabul edilmiştir. Böyle bir kabul eserin amacını, üslubunu ve metodunu doğrudan etkilemiştir. Bu çalışmada Osman es-Sûfî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmiş, ardından *Risâletü'l-fırak*'ta uyguladığı fırka tasnif metodu ve bu tasnifin nitelikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, Osman es-Sûfî bağlamında İbâdiyye'nin diğer İslâm mezheplerine dair yaklaşımını ve onlar arasında kendilerini nerede konumlandığını ortaya koymaktır. Ayrıca 6./12. asır İslâm düşünce dünyasının İbâdiyye tarafından nasıl algılandığı, hangi mezheplerin tekfir edilip uzak durulduğu ve tekfire konu edilen meselelerin neler olduğu gibi hususlar da çalışma kapsamına girmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İslâm Mezhepleri Tarihi, Hâricîler, İbâdiyye, Kuzey Afrika, Osman b. Halîfe es-Sûfî.

## Abstract

Following the death of the Prophet Muhammad, disagreements arose among Muslims over various issues, particularly concerning the imamate. The process that began with the assassination of 'Uthmân and continued with the Battles of the Camel and Sıffin laid the groundwork for the internal division of Muslims into various sects. One of the first sects to emerge in this context was the Ibadīya. The Ibadī school, attributed to 'Abd Allāh ibn Ibād, has endured to the present day. However, it cannot be claimed that sufficient studies have been conducted on the Ibadīya or that it has been evaluated objectively from every perspective. Often classified by their opponents as a sub-sect of the Khārījites, the Ibadīs have rejected this characterization. They have regarded themselves as the successors of the Muhakkimah, who broke away from 'Alī's army after the arbitration event at the Battle of Sıffin. For this reason, it is crucial to examine the views of the Ibadīya on the basis of their own sources in order to achieve a more accurate understanding of the school. This study, therefore, analyzes the treatise *Risālat al-fırak* by Abū 'Amr 'Uthmān ibn Khalīfa al-Marāghnī al-Sūfī, an Ibadī scholar who lived in North Africa in the 6th/12th century. The treatise first discusses the internal divisions within the Ibadīya, describing six sub-sects that are entirely different from those presented as Ibadī sub-sects in classical heresiographical texts. After addressing the Ibadīya, the treatise turns to other Khārījite sects. These are discussed in general terms without delving into details, and an attempt is made here to create a perception of moderate Khārījism. Finally, the work examines other sects that emerged in Islamic history, namely the Mārīqa, Murjī'a, Qadariyya, and Sabbābiyya/Shī'a. Notably, the term Mārīka -generally used by the Ahl al-Sunnah to describe the Khārījites- is here applied to the Ahl al-Sunnah themselves in a striking polemical reversal. Within this framework, al-Sūfī identifies the Wahbiyya branch of the Ibadīya, originating from the Muhakkimah, as the only legitimate sect. This premise has directly influenced the aim, style, and method of the work. This study provides information on the life, scholarly personality and historical context of 'Uthmān al-Sūfī, followed by an analysis of the method of sect classification he employed in *Risālat al-fırak* and the characteristics of this classification. The aim is to reveal, in the context of 'Uthmān al-Sūfī, the Ibadīya's approach to other Islamic sects and the position they assigned to themselves among them. In addition, the study reveals how the

İbadiyya perceived the intellectual world of the 6th/12th century, which sects they excommunicated and distanced themselves from, and the issues that became the basis for takfir.

**Keywords:** History of Islamic Sects, Kharijites, İbâdiyya, North Africa, ‘Uthmân ibn Khalîfa al-Sûfî.

## Giriş

İslâm Mezhepleri Tarihi klasik kaynaklarının önemli bir kısmı reddiyeci, dışlamacı, savunmacı ve taraflı olarak kaleme alınmıştır. Müellifler, kendi üzerinde buldukları mezhebi doğru kabul etmiş ve dolayısıyla diğer mezheplerin bâtıl olduğunu ispatlama amacı gütmüşlerdir. Bu bağlamda İbâdî âlim Ebû Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî (6./12. asır) de konuyla ilgili yazdığı *Risâletü'l-fırak* adlı eserinde Muhakkime'den İbâdiyye'nin Vehbiyye kolunu hak mezhep saymıştır. Hatta bu mezhebin din anlayışını, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm dininin kendisi olarak görmüş ve bu anlayış üzerine ölmeyi Allah katında Müslüman olabilmenin şartı olarak sunmuştur.<sup>1</sup> Bu bağlamda burada Osman es-Sûfî'nin hak mezhep olarak sözünü ettiği Muhakkime, İbâdiyye ve Vehbiyye hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrası gelişen olaylarda Hz. Ali ve Muâviye, 37/657 yılında Sıffin'de karşı karşıya gelmiştir. Aralarında günlerce süren şiddetli çatışmaların sonuna doğru Hz. Ali savaşı kazanmaya daha yakın iken Muâviye, Amr b. Âs'ın teklifiyle askerlerine Kur'ân sayfalarını mızraklarının ucuna takmalarını emretmiş ve karşı tarafı Kur'ân'ın hükmüne çağırmıştır. Bunun üzerine ordusundaki askerlerin birbirine düştüğünü gören Hz. Ali, biraz da zorunlu olarak Muâviye'nin bu isteğini kabul etmiştir. Halifelik meselesinin Kur'ân'ın hükmüne uygun şekilde çözülmesi için her iki taraf kendilerini temsil etmek üzere birer hakem tayin etmiştir. Ancak Hz. Ali'nin saflarında olan bir grup, Allah'tan başka hiç kimsenin hüküm verme yetkisine sahip olamayacağını (lâ hükme illâ lillâh) söyleyerek tahkime karşı çıkmıştır.<sup>2</sup> Hakem tayin edilmesini kabul etmeyip Hz. Ali'den ayrıldıkları için bu gruba Muhakkime ya da “ilk tahkimciler” anlamında Muhakkime-i Ūlâ denilmiştir. Onlar için ayrıca Harûriyye, Mârika, Ehl-i Nehrevan ve daha yaygın olarak Hâricîler gibi farklı isimler de kullanılmıştır.

Muhakkime, daha sonraki süreçte kendi içinde gruplara ayrılmıştır. Bu noktada Abdullah b. İbâd, aşırı görüşleri ile temayüz eden Ezârika'ya katılmamış, mutedil çizgide kalmak isteyenleri kendi etrafında toplamış, isyan hareketine karışmamış ve Basra'da kendi halinde sakin bir yaşam sürmüştür.<sup>3</sup> Abdullah b. İbâd'ın taraftarlarına adına nispetle İbâdiyye denilmiştir. Öte yandan İbâdiyye'nin ilmî yönünün gelişmesinde de Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12) etkili olmuştur. Bu noktada Abdullah b. İbâd ile siyasî bir oluşum şeklinde başlayan hareketin Câbir b. Zeyd ile ilmî altyapıya kavuştuğunu ve böylece ayrı bir mezhep haline geldiğini söylemek mümkündür.<sup>4</sup> Câbir b. Zeyd'den sonra Basra İbâdî grubunun başına geçen talebesi Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme

<sup>1</sup> Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârağnî Sûfî, *Risâletü'l-fırak* (Mısır: el-Matba'atü'l-Bârûniyye, ts), 69. Bu risâlenin Venîs Âmir tarafından tahkiki de yapılmıştır. Bk. Ebû Amr Osmân b. Halîfe el-Mârağnî Sûfî, “Risâle fî beyânî külli fırka”, *Mecelletü Câmîati ez-Zeytûne*, thk. Venîs Âmir, 3 (1994), 289-329.

<sup>2</sup> Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülâk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 5/48-55; Ebû'l-Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn: İlk dönem İslâm mezhepleri: (çeviri - metin)*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 42-45.

<sup>3</sup> Ethem Ruhi Fiğlalı, “İbâdiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/256.

<sup>4</sup> Mahmoud Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği ve İmâmet Düşüncesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 28.

(ö. 145/162), “Hameletü'l-ilm” veya “Nakaletü'l-ilm” gibi isimlerle anılan bir öğrenci teşkilatı kurmuştur. Burada yetişen ilim taşıyıcılarının farklı coğrafyalara gönderilmesiyle İbâdiyye, Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi geniş bir alanda yayılma imkânı bulmuştur.<sup>5</sup> Neticede İbâdîler, müfrit Hâricî görüşlere karşı sergiledikleri tavır ile benimsedikleri mutedil yaşam tarzları sayesinde ilk dönem fırkalarından biri olarak varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir.<sup>6</sup>

İslâm Mezhepleri Tarihi kaynaklarında İbâdiyye, parça-bütün ilişkisi kurularak Hâricîlerin bir alt kolu olarak değerlendirilmiştir.<sup>7</sup> Ancak İbâdîler, kendileri hakkında yapılan bu şekildeki bir tanımlamayı genellikle kabul etmemiş ve aksine müstakil bir fırka olduklarını iddia etmişlerdir.<sup>8</sup> Çünkü özellikle Ezârika kolu sebebiyle çoğu zaman şiddet eylemleri ile anılıp dışlayıcı, ötekileştirici ve tekfirci söylemin simgesi kabul edilen<sup>9</sup> “Hâricîlik” tabirinin zihinlerde uyandırdığı olumsuz anlam, İbâdîlere karşı da genel bir ön yargının oluşmasına neden olmuştur.<sup>10</sup> Bununla birlikte İbâdî literatüründe “Hz. Ali'den ayrılanlar”, “zâlim yöneticiye karşı çıkanlar” ve “Allah için yola çıkanlar”<sup>11</sup> şeklinde olumlu bir bağlamda “Hâricî” isminin sahiplenildiği de dikkat çekmektedir.<sup>12</sup> Nitekim İbn İbâd, Allah'ı şahit tutarak Hâricîlere düşmanlık edene düşman, dost edinene de dost olacağını ifade etmiştir. Ardından da dinden çıktıklarını söylediği İbnü'l-Ezrak ve taraftarlarından uzak durduklarını belirterek kendi mezhebini Ezârika'dan kesin biçimde ayırmıştır.<sup>13</sup> Aynı şekilde Osman es-Sûfî'nin de Hâricî ismini benimsediği ve mutedil bir Hâricîlik algısı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim ona göre, Hâricîler Ezârika, Beyhesiyye, Necedât ve Sufriyye gibi fırkalardan teberrî etmişlerdir. Başlangıçta Muhakkime'den olan bu fırkalar, Müslümanlardan kendilerine muhalefet edenleri müşrik saymaları sebebiyle doğru yoldan çıkmışlardır.<sup>14</sup>

İbâdiyye yukarıda geçtiği üzere ilk dönemlerden itibaren davet çalışmalarına ilgi göstererek çeşitli bölgelerde yayılma imkânı bulmuş ve önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bununla birlikte her mezhepte olduğu gibi süreç içerisinde bazı siyasî ve itikadî ayrılıklara da şahit olmuştur. Nitekim Kuzey Afrika'da İbâdî bir devlet kurulmasına öncülük eden Abdurrahman b. Rüstem'in (ö.

<sup>5</sup> Harun Yıldız, “Ebû Ubeyde, Müslim b. Ebû Kerîme”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/375-376.

<sup>6</sup> Nebiye Aydın, “Cumhuriyet Dönemi İbâdîlik Çalışmalarının İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Kader* 22/2 (31 Aralık 2024), 411.

<sup>7</sup> Orhan Ateş, “İbâdiyye Hâricî bir fırka mıdır?”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-2.

<sup>8</sup> Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 37. Konuyla ilgili İbâdî âlim Ali Yahya Muammer (ö. 1980) fırak eserlerinin İbâdîleri Hâricîlerden saymak suretiyle İbâdîlere zulmettiklerini söylemiş ve bu noktada İbâdîlerin insanlar içerisinde Hâricîlerden en uzak topluluk olduğunu belirtmiştir. Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye: Dirâsetün mürekkezetün fi usulihim ve tarihîhim* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1407), 40.

<sup>9</sup> Kadir Gömbeyaz, “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefler mi? Metodik Bir Tartışma”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2016), 80.

<sup>10</sup> Sadi Ölmez, “Hâricîliğin Ortaya Çıkışı ve İbâzî Anlayışında Hâricîlik Yorumu”, *Van İlahiyat Dergisi* 10/17 (31 Aralık 2022), 105.

<sup>11</sup> İbâdîler, bu anlamı “Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı.” (Tevbe, 9/129) ayetinde geçen “huruc” (خروج) kelimesinden çıkarmıştır.

<sup>12</sup> Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 38-40; Ölmez, “İbâzî Anlayışında Hâricîlik Yorumu”, 109-111.

<sup>13</sup> Sirhân b. Saîd İzkevî, *Keşfü'l-gumme el-câmi'u li-ahbâri'l-ümme*, thk. Muhammed Habîb Sâlih ve Mahmûd b. Mübârek es-Süleymî (Maskat: Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe, 2013), 2/218-219.

<sup>14</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 61.

171/787) vefatından sonra imâmın kim olacağı hususunda mezhep içinde bir kırılma yaşanmıştır. Bu noktada yedi kişiden oluşan danışma kurulu, imâm olarak İbn Rüstem'in oğlu Abdülvehhâb'ı (ö. 208/823) seçmiştir. Ancak kurul üyelerinden biri olan Yezîd b. Fendîn (ö. 172/788), Abdülvehhâb'ın imâmetinin bâtil olduğunu öne sürerek ona karşı ayaklanmıştır. Yapılan savaşta taraftarlarından birçok kişiyle beraber kendisi de öldürülmüştür. Dolayısıyla Tâhert'teki Rüstemî imâmetini inkâr ettikleri için Yezîd b. Fendîn ve taraftarlarına "Nükkâr" veya "Nükkâriyye" denilmiştir. Abdülvehhâb'ı destekleyenler de "Vehbiyye" adıyla anılmış ve bunlar İbâdiyye'nin ana grubunu oluşturmuşlardır.<sup>15</sup> Vehbiyye, yukarıda geçtiği üzere Osman es-Sûfî tarafından hak mezhep olarak kabul edilen fırka olmuştur.

Osman es-Sûfî, *Risâletü'l-fırak*'ta hem İbâdiyye mezhebinin kendi içindeki farklılaşmalarına hem de diğer mezheplere yer vermiştir. Bu yönüyle eser, İbâdî fırak literatürünün önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Ülkemizde Osman es-Sûfî hakkında sadece Arapça bir makalenin olduğu tespit edilmiş ve söz konusu makalede onun muhalif fırkalara karşı tutumu ele alınmıştır.<sup>16</sup> Bu çalışmada ise Osman es-Sûfî'nin *Risâletü'l-fırak*'ta benimsemiş olduğu tasnif metodunun İslam Mezhepleri Tarihi açısından analizi konu edilmiştir. Bu bağlamda Osman es-Sûfî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmiş, ardından eserde mezheplerin nasıl ele alınıp sınıflandırıldığı ve tasnifin niteliklerinin ne olduğu incelenerek bazı değerlendirmelerde bulunulmuş ve böylece farklı bir açıdan alana katkı sunulması hedeflenmiştir.

## 1. Osman es-Sûfî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

İbâdiyye'nin önemli âlimlerinden biri olan Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârağnî es-Sûfî, günümüzde el-Vâdî (الوادي) olarak bilinen ve Cezaayir'in doğusunda yer alan Sûf (سوف) bölgesinde yaşamıştır. O, Berberî Zenâte kabilesinin bir kolu sayılan Mârağnî kabilesine mensuptur.<sup>17</sup> Kendisinin doğum ve vefat tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak İbâdî tabakât yazarı Dercînî (ö. 670/1271-72 [?]) onu hicrî 500 ve 550 yılları (m. 1106-1156) arasına tekabül eden on birinci tabaka içerisinde saymıştır.<sup>18</sup> Hocalarından biri olan Ebû Rebî' Süleyman b. Yahlef el-Mezâtî de 471/1078 yılında vefat etmiştir.<sup>19</sup> Bu durumda Osman es-Sûfî'nin 5./11. asrın ikinci ve 6./12. asrın ilk yarısında yaşadığını söylemek mümkündür.

İlim talebi için birçok kez seyahat eden Osman es-Sûfî, bu bağlamda Vercelân, Bilâd-ı Cerîd ve Trablus gibi yerlere gitmiştir.<sup>20</sup> Osman es-Sûfî'nin yaşadığı dönemde Vercelân önemli bir ilim merkezi olarak öne çıkmıştır. Osman es-Sûfî de bu şehirdeki âlimlerle tanışmış ve onlardan ders

<sup>15</sup> Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gardâya: Cem'iyetü't-Türâs, 2003), 329-331; Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 100-101; Fıglalı, "İbâziyye", 19/260; Kamil Ruhi Albayrak, "İbâdiyye'ye Nispeti Tartışmalı Olan Fırkalar", *Kader* 22/2 (31 Aralık 2024), 387.

<sup>16</sup> Mahmoud Benras, "Müellifü'l-makâlât Ebû Amr Osmân b. Halîfe es-Sûfî ve mevkıfuhu mine'l-muhâlifîn [Makâlât Yazarı Ebû 'Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî ve Muhaliflere Karşı Tutumu]", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2024), 808-823.

<sup>17</sup> Muhammed el-'İd Tîta, "Ebû Amr Osmân b. Halîfe el-Mârağnî ve devruhü'l-ilmî bi'l-havâdiri's-sahrâviyye li'l-Mağribi'l-Evsat (6h/12m)", *Mecelletü Kadâyâ Târîhiyye* 16 (2021), 21.

<sup>18</sup> Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib*, thk. İbrahim Tallây, 1974, 2/483-485.

<sup>19</sup> Detaylı bilgi için bk. Harun Yıldız, "Mezâtî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

<sup>20</sup> Muhammed Sâlih Nâsır - vd, *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâdiyye: min el-karni'l-evvel el-hicrî ilâ el-asri'l-hâzir* (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421), 2/288; Tadeusz Lewicki, *el-Müerrihûn el-İbâdiyyûn fi İfrikiyâ eş-Şemaliyye*, çev. Mâhîr Cerrâr - Rimâ Cerrâr (Müessesetü Tâvalt es-Sekâfiyye, 2007), 39.

almıştır. Buradaki hocaları arasında yukarıda ismi geçtiği üzere Ebû Rebî' Süleyman b. Yahlef el-Mezâtî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebî Bekr el-Vercelânî (ö. 500/1106 civarı), Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Bekr (ö. 504/1111) ve Ebû Süleyman Eyyûb b. İsmâil el-Yezmânî el-Mezâtî (ö. 6./12. asır) vardır.<sup>21</sup>

Osman es-Sûfî, İbâdî düşüncesi açısından önemli bir konumda bulunan öğrenciler de yetiştirmiştir. el-Muiz b. Cenav b. el-Fettûh (6./12. asırda hayatta), Ebû Musâ İsâ b. İsâ en-Nefûsî (6./12. asırda hayatta) ve Meymûn et-Tenkenîsî el-Vergamî (6./12. asırda hayatta) gibi isimler bu noktada zikredilebilir.<sup>22</sup> Ayrıca Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm el-Vercelânî (ö. 570/1175) ile Ebû Ammâr Abdulkâfi (ö. 570/1175'den önce) de Osman es-Sûfî'nin arkadaşları olarak kaydedilen kişiler arasındadır.<sup>23</sup>

Osman es-Sûfî, "allâme, kelâmcı, cedelci" ve "mücadeleci" gibi sıfatlarla anılmıştır. İbâdî siyer ve tabakât kitaplarında kendisine sıkça atıf yapılmıştır.<sup>24</sup> Dercînî, Osman es-Sûfî'yi İbâdiyye'nin önde gelen âlimlerinden biri olup güzel beyanı ve hikmetli sözleri ile karanlıkları aydınlatan, başta Kelâm olmak üzere ilimlerde fetva makamında olan ve İslâmî savunan bir kişi şeklinde tanıtmıştır. Ayrıca onun cedelci yönüne işaret ederek yumuşaklık gerektiren yerlerde bile diliyle sert bir mücadele ortaya koyduğunu kaydetmiştir.<sup>25</sup> Şemmâhî de (ö. 928/1522) Osman es-Sûfî hakkında "ilimlerde özellikle de Kelâm ilminde imâmdı" ifadesini kullanmıştır.<sup>26</sup>

İbâdî kaynaklarda Osman es-Sûfî'nin Yahudiler ve diğer mezhep mensupları nazarında da ilmiyle öne çıktığı kaydedilmiştir. Buna göre, bölgede yaşayan Yahudiler, akâidle ilgili bazı konularda fetva almak amacıyla Osman es-Sûfî'ye başvurmuşlardır.<sup>27</sup> Ayrıca Osman es-Sûfî, Haşviye şeklinde nitelenen -muhtemelen Eş'arî ve Mâlikî mezhebine mensup- kişiler ile de münazaralar yapmıştır. Bu noktada İbâdî yazarlar, onların münazara etmekten âciz kaldıkları için hileli sorular sorarak Osman es-Sûfî'yi tuzağa düşürmeye çalıştıklarını ve hedeflerine ulaşınca da sözlü ve fiziksel saldırıda bulduklarını kaydetmişlerdir.<sup>28</sup>

Osman es-Sûfî'nin günümüze ulaştığı bilinen iki eseri vardır. Bunlardan ilki, büyük bir kısmı Kelâm ve akâide dair sorulara verilen cevaplardan oluşan *Kitâbü's-Suâlât* eseridir ki bu eser, Kuzey Afrika'da 6./12. asırdan önce yaşayan birçok İbâdî şahsiyet hakkında etraflı bilgiler sunması bakımından önemlidir. Ayrıca o dönemde İbâdîler'in kendi içindeki ve diğer mezheplerle olan tartışmalarını yansıtmaktır. Osman es-Sûfî'nin münazara ve cedel kabiliyetinin yanı sıra meseleleri sunuş biçimini de ortaya koymaktadır.<sup>29</sup> Birçok yazma nüshası ve şerhleri bulunan

<sup>21</sup> Nâsır - vd, *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâdiyye*, 2/287; Lewicki, *el-Müerrihûn el-İbâdiyyûn*, 39; Tîta, "Ebû Amr Osmân b. Halîfe el-Mârağnî", 22-23; Benras, "Ebû 'Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî", 812.

<sup>22</sup> Nâsır - vd, *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâdiyye*, 2/288; Tîta, "Ebû Amr Osmân b. Halîfe el-Mârağnî", 24; Benras, "Ebû 'Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî", 812.

<sup>23</sup> Nâsır - vd, *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâdiyye*, 2/287.

<sup>24</sup> Lewicki, *el-Müerrihûn el-İbâdiyyûn*, 39-40.

<sup>25</sup> Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâ'ih*, 2/483.

<sup>26</sup> Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, thk. Ahmed b. Suûd es-Seyâbî (Uman, 1412), 2/103.

<sup>27</sup> *Kitâbü'l-Muallekât fi ahbâri ve rivâyâti ehli'd-davet*, thk. Süleymân b. İbrâhîm Bâ Bizîz el-Vârcelânî (Maskat: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 1430), 222.

<sup>28</sup> Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâ'ih*, 2/483-484; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 2/103.

<sup>29</sup> Benras, "Ebû 'Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî", 812; Lewicki, *el-Müerrihûn el-İbâdiyyûn*, 40.

eserin ilk baskısı 2021 yılında yapılmıştır.<sup>30</sup> İkinci eseri ise bu çalışmanın da temel kaynağını oluşturan *Risâletü'l-fırak*'tır.

## 2. Osman es-Sûfi'nin Yaşadığı Dönem

Müelliflerin fikir hayatının şekillenmesinde içinde doğup büyüdükleri toplumun önemli bir etkisi vardır. Bu bağlamda Osman es-Sûfi'nin yaşadığı coğrafya ve dönemin şartlarının ortaya konulması şüphesiz onun fikirlerinin ve muhaliflerine karşı tutumunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

İbâdîler 1./7. asrın sonlarına doğru Emevîler'in baskısından kaçarak Kuzey Afrika'ya yönelmişler ve mezheplerini burada yaymaya başlamışlardır. 160/777 yılına gelindiğinde Abdurrahman b. Rüstem öncülüğünde Rüstemîler Devleti'ni kurmuşlardır. Böylece açık (zuhûr) imâmet dönemi başlamış ve bu dönemde siyasî, dinî, sosyal ve ekonomik açıdan önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Rüstemîler Devleti, yaklaşık yüz otuz yıl hüküm sürdükten sonra 296/909 yılında Şîf Fâtîmîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu tarihten günümüze kadar olan süreçte İbâdîler, burada bir daha açık imâmete dönememişler ve gizlilik (kitmân) dönemine girmişlerdir.<sup>31</sup>

Gizlilik döneminde İbâdîler, hem din hem de dünya işlerini düzenlemek amacıyla "azzâbe" ya da "halka" adında bir teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilat, *emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker* prensibini uygulamak, toplumu idare etmek, eğitim işlerini yürütmek, mal ve para ile ilgili işleri denetlemek gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca İbâdîler'in varlıklarını devam ettirmesi ve mezheplerini koruması bağlamında da bu teşkilat önemli bir rol üstlenmiştir.<sup>32</sup>

Azzâbe teşkilatı ile birlikte ilmî hareketlilik canlanmıştır. Osman es-Sûfi'nin yaşadığı döneme tekabül eden yıllarda İbâdî âlimler, kendi mezheplerini savunmak ve diğer mezheplerle farklarını ortaya koymak amacıyla Kelâma yönelmişlerdir. Böylece İbâdiyye düşüncesi gelişip güçlenmiş ve daha sistemli bir hale gelmiştir. Telif edilen eserlerde ele alınan meseleler, oldukça kapsamlı ve ayrıntılı olarak işlenmiştir.<sup>33</sup>

Kuzey Afrika'da Mâlikî mezhebi ilk dönemlerinden itibaren büyük bir ilgiye mazhar olmuş ve köklü bir şekilde yerleşmiştir. 4./12. asrın sonlarına doğru da Eş'arîyye bölgede kendini göstermeye başlamıştır. Bu süreçte Mâlikî fakihî ve Eş'arî kelâmcısı Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) çabaları ile gayri Sünnî gruplarla itikadî açıdan mücadele etme ihtiyacı söz konusu mezhebin yayılmasında etkili olmuştur.<sup>34</sup> Dolayısıyla İbâdî âlimler, ele alınan dönemde Eş'arîlerle kelâmî tartışmalara girmişlerdir. Bu durum onların diğer mezheplerle tartışabilecek ve görüşlerini savunabilecek seviyede olduklarına işaret etmektedir.<sup>35</sup>

<sup>30</sup> Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârağnî Sûfi, *Kitâbü's-Suâlât*, thk. Hudaýr b. İsa (Gardâya: Müessesetü Menâratî'l-İmân, 2021).

<sup>31</sup> Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 52-61; Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008).

<sup>32</sup> Azzâbe teşkilatı hakkında detaylı bilgi için bk. Mahmoud Benras, "İbâdîlikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe", *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2022), 272-295; Mustafa Öz, "Halka", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997).

<sup>33</sup> Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 78-79.

<sup>34</sup> Ahmet Selim Harputlu, *Mağrib Eş'arîliği (Teşekkül Süreci)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 159-166.

<sup>35</sup> Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 79-80.

Osman es-Sûfî'nin memleketi Sûf, hem batıdaki hem de doğudaki İbâdî merkezlere yakın olan ve orta noktada bulunan bir yerdedir.<sup>36</sup> Osman es-Sûfî de bu konunun etkisiyle batıda Vercelân'a, doğuda Bilâd-ı Cerîd ve Trablus gibi yerlere ilim için seyahatler yapmıştır. Bu şehirlerden özellikle Vercelân, söz konusu dönemde İbâdiyye'nin en önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. İlim öğrenmek amacıyla birçok kişi bu şehre gelmiş ve burada İbâdiyye düşüncesi açısından etkili isimler yetişmiştir.<sup>37</sup>

### 3. Osman es-Sûfî'nin Fırka Tasnifi

Osman es-Sûfî, *Risâletü'l-fırak* adlı eserinde İslâm tarihinde meydana gelen siyâsî ve itikadî ayrışmaları ele almış, bu husustaki görüş ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Muhakkime'den İbâdiyye'nin Vehbiyye kolunu hak mezhep kabul ederek diğer mezhepleri de bu kabulden hareketle eleştirip tekfir etmiş ve dışlamıştır. Dolayısıyla bu eserde takip edilen fırka tasnif metodu, özel olarak Osman es-Sûfî'nin genel olarak da İbâdiyye'nin İslâm mezheplerine yaklaşımını göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir.

*Risâletü'l-fırak*'ta yer alan mezheplerin nasıl bir ayrıma ve sınıflandırmaya tabi tutulduğunu daha iyi görebilmek adına eserdeki verilerden hareketle şöyle bir tasnif tablosu oluşturulmuştur:

**Tablo:** *Osman es-Sûfî'nin fırka tasnifi*

İbâdiyye	Muhakkime/Havâric	Diğer Mezhepler
1. Nükkâr	1. Ezârika	1. Mârîka
2. Neffâsiyye	2. Beyhesiyye	2. Mürchie
3. Halefiyye	3. Necedât	3. Kaderiyye
4. Ömeriyye ve Hüseyniyye	4. Sufriyye	4. Sebbâbiyye/Şîa
5. Sekkâkiyye		
6. Fersiyye		

Tabloda görüldüğü üzere Osman es-Sûfî tarafından mezhepler, özelden genele doğru giden bir tasnifle ele alınmıştır. Buna göre, ilk olarak İbâdiyye, sonra Muhakkime/Havâric zikredilip ardından diğer mezhepler konu edilmiştir. Bu noktada 73 fırka hadisinden bahsedilmemiş ve fırkaların tasnifi bu doğrultuda yapılmamıştır. Oysaki iftirak hadisi, İslâm Mezhepleri Tarihi müelliflerinin önemli bir kısmı tarafından esas alınmıştır ki bunlar arasında İbâdî âlimler de vardır. Nitekim Uman'ın Kalhât şehrinde Kalhâtî (ö. 7./13. yy), *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinin otuz sekiz ile ellinci bâbları arasında İslâm mezheplerini konu edindiği kısımda bu hadise atıf yapmış ve mezheplerin sayısını 73 rakamına göre belirlemiştir. Bu bağlamda ana fırkalar, Mu'tezile-Kaderiyye, Sifâtiyye-Haşviyye, Havâric ve Şîa olmak üzere dörde ayrılmıştır. Bu fırkaların sayısı alt kolları ile beraber yetmiş ikiye ulaşmıştır. Kurtuluşa eren yetmiş üçüncü fırka ise İbâdiyye

<sup>36</sup> Sûfî, "Risâle fi beyâni külli fırka", 289.

<sup>37</sup> Benras, *Kuzey Afrika İbâdîliği*, 62.

olmuştur.<sup>38</sup> Hak fırkanın kimliği konusunda Osman es-Sûfî ile Kalhâtî ortak bir tavır sergileseler de fırkaları sunuş ve tasnif metodu bakımından birbirlerinden farklı bir tutuma sahiptirler.

Yukarıda geçtiği üzere Osman es-Sûfî'nin arkadaşlarından biri olarak kaydedilen Ebû Ya'kûb el-Vercelânî de *ed-Delîl ve'l-burhân* adlı eserinde yetmiş üç fırka hadisine yer vermiş ve bu rivâyetin farklı varyantlarını zikretmiştir. Bu bağlamda Kaderiyye, Mürctie, Mârîka, İbâdiyye, Şîa, Müşebbihe ve Mücessime şeklinde yedi ana fırkadan bahsetmiştir. Ancak bu fırkaların alt kollarının isimlerini açıklamamış ve dolayısıyla yetmiş üç sayısını tamamlama yönünde bir gayret göstermemiştir.<sup>39</sup> Yine de onun ifadelerinden yetmiş üç sayısını gerçek manasıyla kabul ettiği ve kurtuluşa eren fırkayla da İbâdiyye'yi kastettiği şeklinde bir çıkarım yapılabilir.<sup>40</sup> Neticede bu örneklerde görüldüğü üzere literatürde yetmiş üç fırka hadisine yer veren ve sahih kabul eden İbâdî âlimler de vardır. Osman es-Sûfî'nin ise söz konusu hadisten bahsetmediğini, eserinde onu esas almadığını ve bu noktada özgün bir tasnif metodu ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

### 3.1. İbâdiyye

Osman es-Sûfî, İbâdiyye'yi Nükkâr, Neffâsiyye, Halefiyye, Ömeriyye-Hüseyniyye, Sekkâkiyye ve Fersiyye olmak üzere altı kola ayırmıştır. Kendisinin bağlı bulunduğu Vehbiyye kolunu ise bu tasnife dahil etmemiştir. Vehbiyye'yi İbâdiyye'nin devamı olarak görmüş, diğerlerini ise ana akımdan ayrılan ve uzaklaşan fırkalar olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Nükkâr fırkasını ele almıştır. Çünkü yukarıda geçtiği üzere Nükkârîler, Rüstemîlerin başına geçen Abdülvehhâb'ın imâmetini kabul etmemiştir. Bu bakımdan Abdülvehhâb'ı destekleyen ve İbâdiyye'nin ana akımını temsil eden Vehbiyye'ye karşı en etkili muhalif grup olarak öne çıkmıştır. Başlangıç itibarıyla Nükkârîler'in asıl ihtilaf noktaları siyasî meselelerde olmuş, daha sonra dinî alanda da farklı görüşler benimsemişlerdir. Osman es-Sûfî, Nükkârîler'in yedi meselesi olduğunu belirtmiş ancak onlar hakkında zikrettiği hususlar yaklaşık yirmiye bulmuştur. Burada Allah'ın isimlerinin mahlûk kabul edilmesi, imâmetin farz görülmemesi ve efdal varken mefdûlün imâmetinin geçerli sayılmaması gibi görüşlerden bahsederek onları tekfir etmiştir. Nükkârîler'i doğrudan uzak, şüpheli ve çok sayıda bozuk görüşü olan bir grup olarak tanıtmıştır.<sup>41</sup> Bu fırkadan bahsederken ayrıca Neceviyye ismini de kullanmıştır.<sup>42</sup>

İkinci fırka, Neffâsiyye diye isimlendirilen “en-Neffâs” lakaplı Ferac b. Nasr en-Nefûs'nin (ö. 300/912-13[?]) taraftarlarından oluşmaktadır. Söz konusu fırka, Rüstemî imâmlarına özellikle de Eflâh b. Abdülvehhâb'a (ö. 258/872) karşı çıkmıştır. Bu fırkaya Kitmâniyye de denildiğini belirten

<sup>38</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif (Uman, 1980), 2/323-481. Kalhâtî'nin yapmış olduğu fırka tasnifinde Eş'arî âlim Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal*'inden önemli ölçüde yararlandığı kaydedilmiştir. Bk. Kadir Gömbeyaz, “İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi -Kalhâtî Örneği-”, *İslami İlimler Dergisi* 10/2 (Eylül 2015), 149-168.

<sup>39</sup> Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm Vercelânî, *ed-Delîl ve'l-burhân*, thk. Sâlim b. Ahmed el-Hârisî (Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 1417), 1/13-14, 1/42, 2/64.

<sup>40</sup> Feyza Doğruyol - Süleyman Akkuş, “Bir İbâzî Âlim Ebû Ya'kûb El-Vercelânî'nin *ed-Delîl ve'l-Burhân*'ı Bağlamında İbâziyye'nin Temel Görüşleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, (15 Haziran 2019), 135.

<sup>41</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 53-56.

<sup>42</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 53. Nükkârîler hakkında Nükkâs, Şeğabiyye, Mühlhide, Yezîdiyye veya Mistâve gibi başka isimler de kullanılmıştır. Onlar ise kendilerine Mahbûbiyyûn adını vermişlerdir. Ebû Zekeriyâ Yahyâ Vercelânî, *Siyeru'l-eimme ve ahbâruhüm, Târîhu Ebî Zekeriyâ*, thk. İsmail el-Arabî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402), 93; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâ'ih*, 1/51; Fığlalı, “İbâziyye”, 19/260.

Osman es-Sûfî, Eflâh'ın şahsına ve fiziksel görünümüne kadar varan eleştirileri, Allah sonsuz zamandır (dehr) ve Cuma hutbesi bid'attir gibi görüşleri sebebiyle onları tekfir etmiştir.<sup>43</sup>

Üçüncüsü, Halef b. es-Semh b. Ebî'l-Hattâb Abdü'lâ b. es-Semh'in (221/826 yılında hayatta) takipçileri olan Halefiyye fırkasıdır. Osman es-Sûfî, bu fırkayı açık bir şekilde tekfir etmemiş ve onların muhalefet edip dalâlete düştüğü tek bir meselesinin bulunduğunu belirtmiştir. O da her bölgenin bir imâmı vardır ve onun imâmeti diğer yerleri kapsamaz şeklindeki görüşleridir.<sup>44</sup>

Osman es-Sûfî, küçük farklılıklar dışında birbirine yakın olduklarını ifade ettiği Ömeriyye ve Hüseyniyye'yi dördüncü fırka olarak ele almıştır. Ömeriyye'nin bu noktada Mutezile'ye daha yakın olduğunu kaydetmiştir. "Sevmek, rıza, velayet, düşmanlık, nefret ve öfke Allah'ın fiilleridir, sıfatları değildir. Yahudiler aslında münafıktır. Te'vilde isabet edemeyen mümin, müşrik olup bu kimselerin köle olarak alınması ve onlarla evlenilmesi câizdir." gibi görüşleriyle her iki grubun da küfre girdiğini belirtmiştir.<sup>45</sup>

Beşincisi, liderleri Abdullah b. Sekkâk olan Sekkâkiyye fırkasıdır. Osman es-Sûfî, sünneti ve reyî reddederek dini hükümlerin sadece Kur'ân'dan çıkarılması gerektiği, cemaatle namaz kılmanın ve ezan okumanın bid'at olduğu gibi görüşleri sebebiyle bu fırkanın icmâ'ı bozduğunu söylemiş ve onları tekfir etmiştir.<sup>46</sup>

Osman es-Sûfî tarafından İbâdiyye'nin alt kolları bağlamında ele alınan son fırka ise Ebû Süleyman b. Yakub b. Muhammed b. Eflah b. Abdülvehhâb'ın takipçileri olan Fersiyye'dir. O, bu fırkayı da Halefiyye gibi açıkça tekfir etmemiştir. Onların hayvan pisliği necasettir, akrabalardan başka kimseye zekât verilmez, kesilen hayvanların damarlarında kalan kanlar yenilmez gibi görüşlerle İbâdiyye'ye muhalefet ettiğini belirtmiştir.<sup>47</sup>

Osman es-Sûfî, İbâdî fırkaları ele aldığı bu kısımda genellikle fırkaların kurucu şahsiyetlerinin isimlerini zikretmiştir. Bu noktada Ömeriyye dışında diğer fırkaların nispet edildiği kişileri kaydetmiştir. Ayrıca fırkaların kendi zamanındaki durumu hakkında da bilgi vermiştir. Nitekim Sekkâkiyye ve Fersiyye'nin yok olup gittiğini ve artık onları kimsenin bilmediğini ifade etmiştir.<sup>48</sup>

Osman es-Sûfî'nin tasnif sistemine siyasî ve itikadî bölünmelerin yanı sıra fikhî farklılaşmaları da dahil ettiği görülmektedir. Nitekim Nükkâriyye, Neffâsiyye ve Halefiyye'nin temel ayrılık noktalarında siyasî meseleler öne çıkarken Ömeriyye-Hüseyniyye'de itikadî, Sekkâkiyye ve Fersiyye'de ise fikhî konular daha belirgindir. Öte taraftan söz konusu altı fırkanın hepsinin İbâdî fırkalar olduğu ve müstakil bir fırka olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Bu konuda Muammer, Nükkâriyye'nin kendine özgü görüşleri ile bağımsız bir fırkaya dönüştüğünü ve dolayısıyla İbâdiyye'nin bir alt kolu değil, genel İslâmî fırkalardan biri olarak ele alınmasını gerekli görmüştür. Hüseyniyye ve Sekkâkiyye'nin İslâm'dan çıkmaya daha yakın fırkalar olduğunu ifade etmiş ve eğer İslâm içinde kabul edilecekler ise de bunun İbâdiyye başlığı altında olmaması gerektiğini söylemiştir. Fersiyye ve Neffâsiyye'nin itihâdî olarak farklılaşması, Halefiyye'nin ise

<sup>43</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 56-57.

<sup>44</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 57-58.

<sup>45</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 58.

<sup>46</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 59-60.

<sup>47</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 60.

<sup>48</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 60. Ayrıca bk. Vercelânî, *Siyeru'l-eimme ve ahbâruhüm*, 192, 204.

sadece isyancı bir grup olması sebebiyle bunların da müstakil bir fırka olarak sayılmasını doğru bulmamıştır.<sup>49</sup> Burada Muammer'in İbâdiyye'nin alt kolları olarak zikredilen söz konusu fırkaların bir kısmıyla İbâdiyye arasında herhangi bir bağlantı kurmadığı, bir kısmını da gerçek anlamda fırka olarak görmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu fırkalar, İbâdiyye içerisindeki farklılaşmalar olarak literatürdeki yerini almıştır.<sup>50</sup>

Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'i, Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-fırak*'ı, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*'i ve Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*'i gibi İslâm Mezhepleri Tarihi klasik kaynaklarında İbâdiyye'nin alt kolları olarak Hârisiyye, Hafsiyye, Yezîdiyye ve Ashâbu't-Tâ'at gibi çeşitli fırkalar zikredilmiştir. Ancak İbâdîler tarafından söz konusu bu fırkaların mezheplerine aidiyetleri kabul edilmemiştir.<sup>51</sup> Bu noktada Osman es-Sûfî gibi İbâdî âlimler ise yukarıda geçtiği üzere Nükkâriyye, Neffâsiyye, Halefiyye, Ömeriyye-Hüseyniyye, Sekkâkiyye ve Fersiyye şeklinde onlardan tamamen farklı fırkalardan bahsetmişlerdir. Bu durum bir mezhep araştırılırken kendi kaynaklarına da özellikle başvurulmasının ve karşılıklı okumalar yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Son olarak Osman es-Sûfî'nin hocası Ebû Zekeriyâ el-Vercelânî de İbâdiyye'nin Kuzey Afrika'daki yayılışını ve Rüstemîler'i ele aldığı *Siyeru'l-eimme ve ahbâruhüm* adlı eserinde İbâdiyye içindeki söz konusu farklılaşmalardan ve gruplardan bahsetmiştir. Osman es-Sûfî ile karşılaştırıldığında onun tarihsel bir anlatım tarzı benimsediği ve ayrılmaya sebep olan kişi ve olaylar üzerinde daha uzun durduğu görülmektedir.<sup>52</sup> Ancak bir fırak yazarı olarak Osman es-Sûfî'nin bu fırkaları daha sistematik bir şekilde ele aldığını söylemek mümkündür.

### 3.2. Muhakkime/Havâric

Osman es-Sûfî, İbâdî fırkaları ele aldıktan sonra Hâricîlere geçmiştir. Ancak burada Hâricîlerin ve alt kollarının detaylı olarak anlatılması gibi bir amaç güdülmemiştir. Özellikle Ezârika, Beyhesiyye, Necedât, Sufriyye gibi fırkalardan sakınılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu fırkaların uç görüşleri de genel bir şekilde zikredilmiştir. Bu bağlamda “Çocuklar müşriktir, özellikle müşriklerin çocukları böyledir. Kendi buldukları bölgelere hicret etmek vâciptir. İmâmet farz değildir. Mut'a nikahı nesh edilmemiştir. Namaz sabah iki, akşam da iki rekâttır. Dokuz kadınla evlenmek câizdir.” gibi görüşler sıralanmıştır. Ayrıca bu fırkaların önde gelen liderlerinden bir kısmının da isimleri verilmiştir.<sup>53</sup>

Yukarıda geçtiği üzere burada mutedil bir Hâricîlik algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim Osman es-Sûfî'ye göre, sözü edilen fırkalar, kendilerine muhalif olanları müşrik sayıp her günahı şirk ve her taati de tevhid olarak görmekle Muhakkime'den ayrılmışlar, dalâlete ve küfre

<sup>49</sup> Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye*, 352-354. Bir diğer araştırmacı Zühayr Tağlât da bu noktada Vehbiyye ve Nükkâriyye'nin müstakil bir fırka olarak kabul edileceğini belirtmiştir. Ancak diğerlerinin ise fırka değil, makale olarak görülmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Çünkü şahsî, siyasî ve fikhî meselelerde ortaya attıkları ihtilafların, onları fırka seviyesine çıkarmadığını kaydetmiştir. Zühayr Tağlât, “Fıraku'l-İbâdiyye beyne mahtûti 'Risâleti'l-Fırak' ve ba'di kütübi'l-fırak ve'l-milel ve'n-nihal”, *el-Kûfe* 1 (2014), 86.

<sup>50</sup> Bk. Vercelânî, *Siyeru'l-eimme ve ahbâruhüm*, 88-100, 118-122, 138-146, 191-192, 203-204; Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâ'ih*, 1/47-56, 67-70, 77-82, 106-108, 118-119.

<sup>51</sup> Detaylı bilgi için bk. Tağlât, “Fıraku'l-İbâdiyye”; Albayrak, “İbâdiyye'ye Nispeti Tartışmalı Olan Fırkalar”.

<sup>52</sup> Vercelânî, *Siyeru'l-eimme ve ahbâruhüm*, 88-100, 118-122, 138-146, 191-192, 203-204.

<sup>53</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 62-63.

düşmüşlerdir. Allah onları hidâyete erdirdikten sonra haktan ve adaletten sapmışlardır. Kendi heveslerine uyarak doğru yoldan çıkmışlardır.<sup>54</sup>

Netice olarak İbâdî âlim Osman es-Sûfî'nin düşüncesinde başlangıç itibarıyla Muhakkime aslında İbâdiyye ve diğer Hâricî fırkaların kökenidir. Bu noktada Osman es-Sûfî, Muhakkime'yi sahiplenmiş ve İbâdiyye'yi Muhakkime'nin devamı olarak görmüştür. Diğer Hâricî fırkaların ise benimsemiş oldukları farklı görüş ve tavırlar ile Muhakkime'den ayrıldıklarını ifade etmiştir. Böylece İslâm toplumundaki müfrit Hâricîlere yönelik olumsuz bakış açısından İbâdiyye'yi korumaya çalışmıştır. Eserinde de sistemli bir tasnife gitmeksizin genel olarak Hâricîlere yer vererek bu düşüncesini ortaya koymaya gayret etmiştir.

### 3.3. Diğer Mezhepler

Osman es-Sûfî, *Risâletü'l-fırak*'ta sadece İbâdî ve Hâricî fırkalara değinmeyip diğer mezhepleri de konu edinmiştir. Bu bağlamda Mârîka, Mürcie, Kaderiyye ve Sebbâbiyye/Şîa şeklinde bir tasnif yapmış ve konuyla ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Dolayısıyla onun burada ortaya koyduğu yaklaşım tarzı aynı zamanda İbâdîlerin de söz konusu mezheplere karşı bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

İslâm tarihinde “okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar”<sup>55</sup> anlamına gelen Mârîka ismi, genellikle Ehl-i sünnet tarafından Hâricîler için kullanılmıştır.<sup>56</sup> Ancak Osman es-Sûfî, ters bir mantık yürüterek Mârîka ismine yer vermiş ve bununla Ehl-i sünnet'i kastetmiştir. Nitekim öldürse de öldürülse de sahabenin bağışlanacağını düşündüklerine, şefaate ve rü'yetullaha cevaz verdiklerine, Kur'ân'ın mahlûk olmasını reddettiklerine, Allah'ın sıfatlarını ezeli kabul ettiklerine, büyük günah işleyen tekfir etmediklerine ve zâlim yöneticiye karşı isyandan uzak durduklarına yönelik onun bu fırkayla ilgili zikrettiği görüşler de bu durumu teyit etmektedir.<sup>57</sup> Ayrıca yukarıda geçtiği üzere Osman es-Sûfî'nin yaşadığı dönemde fıkhîta Mâlikî itikatta da Eş'arî mezhebi bölgede yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Dolayısıyla burada asıl dinden çıkanların Hâricîler değil de Ehl-i sünnet olduğu iddia edilerek muhaliflerin kendi silahlarıyla vurulması şeklinde bir yaklaşım sergilenmiştir.

Osman es-Sûfî, Ehl-i sünnet'i hem Mârîka diye isimlendirerek hem de hakkında “Her bid'at ve hatanın kaynağıdır, Kur'ân'daki lânetli ağaçtır, fitne üreticileridir, hakkı ucuza satanlardır, hidâyet yerine dalâleti; iyilik yerine de dünyayı tercih edenlerdir.” şeklinde ifadeler kullanarak ciddi bir şekilde eleştirip tekfir etmiştir.<sup>58</sup> Ayrıca Hz. Ali'ye karşı savaştan Nehrevan ehliyle ilgili Ehl-i sünnet'in Mârîka ismini kullanmasına da itiraz etmiş, bu konuda onların tutarsız davrandıklarını ortaya koymaya çalışmış ve söz konusu savaşta Nehrevan ehlinen öldürülenler

<sup>54</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 63.

<sup>55</sup> Bu ifade Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadiste geçmektedir. Bk. Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), 4/481 (No: 2188).

<sup>56</sup> Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye minhüm*, thk. Muhammed Fethî en-Nâdî (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 29; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Abdulkâdir el-Fâzîlî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 93; Ebû Muhammed Osman Kirmânî, *Zikru'l-Fırak ve Esnâfu'l-Kefera: İslam Mezhepleri ve İslam Dışı Gruplar*, çev. Duran Eski (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 43-44.

<sup>57</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 62-64.

<sup>58</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 62.

için Allah'tan rahmet dilemiştir. Burada Sıffın savaşından sonra Muhakkime'nin Nehrevan'da toplandığını ve bu sebeple onlara Nehrevan ehli de denildiğini belirtmek gerekir. Nitekim Osman es-Sûfî'ye göre, Nehrevan ehlinden önce Cemel hadisesinde Talha ve Zübeyr, Sıffın savaşında da Muâviye ve Amr b. Âs yanlarında bulunanlar ile beraber Hz. Ali'ye karşı savaşmışlar ve bu savaşlarda birçok kişi ölmüştür. Buna rağmen Ehl-i sünnet, söz konusu kimseleri cennet ve muhabbet ehli olarak görüp fâsık ve kâfir saymaz iken sadece Nehrevan ehlini Mârîka diye nitelmiştir. Böylece onlar, kendi heveslerine göre hoşlarına giden şeyleri almışlar ve kötü gördükleri şeyleri terk etmişlerdir.<sup>59</sup>

Osman es-Sûfî, bir başka fırka olarak Mürcie'den bahsetmiş ve Mürcie'nin kökeninin Mârîka'ya dayandığını kaydetmiştir. Ameli imana dahil etmedikleri ve cehennem azabının geçiciliğini savundukları için Mürcie hakkında "Bu ümmetin Yahudileridir." ve "Yetmiş Peygamberin diliyle lânetlenmişlerdir." şeklinde rivâyetler nakletmiştir. Ayrıca Mürcie'den ayrıldığını ve kendine özgü yedi meselesinin olduğunu belirttiği Cehmiyye'ye de yer vermiştir. Bu bağlamda kulların fiilleri yapma hususunda Allah tarafından zorlanması, Allah'a şey denilmemesi, cennet ve cehennemin fânî olması ve imanın ikrar olmaksızın marifetten ibaret sayılması gibi Cehmiyye'nin görüşlerini zikredip tekfir etmiştir.<sup>60</sup>

Mürcie'den sonra Kaderiyye fırkasını ele alan Osman es-Sûfî, Mürcie'de olduğu gibi Kaderiyye'nin de yetmiş peygamberin diliyle lânetlendiğine ve onların bu ümmetin Mecûsîleri olduğuna dair rivâyetlere yer vermiştir. Kaderiyye'nin eleştirilmesi ve tekfir edilmesi bağlamında kaderin kabul edilmemesi, kulun kendi fiilinin yaratıcısı olması ve marifetullahın aklen zorunlu görülmesi gibi görüşleri kaydetmiştir.<sup>61</sup> Burada Kaderiyye'yi Mu'tezile ve Cehmiyye ile ilişkilendirme hususunda ise tereddüt etmiştir. Bu noktada İbâdiyye ile Mu'tezile'nin itikadî konulardaki birçok meselede birbirlerine benzer görüşlere sahip olması onun böyle bir tavır takınmasına sebep olmuş olabilir. Zira bu meselelerde açık bir şekilde Mu'tezile'ye yapacağı bir eleştiri dolaylı olarak kendi mezhebine yapılmış olacaktır.<sup>62</sup>

Son olarak ele alınan Sebbâbiyye hakkında Osman es-Sûfî, Peygamber'in lânetlediği dördüncü fırka ifadesini kullanmıştır. Bu fırkaya Şîa da denildiğini ve onlar arasında Râfîzî ve Gâlî fırkaların bulunduğunu belirtmiştir. Fırka ile ilgili olarak imâmet meselesinden dolayı sahabenin tamamının tekfir edilmesi, Ali'ye ilâhî yetkiler verilmesi, tenasühe inanılması, Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiası ve bedâ anlayışının benimsenmesi gibi siyasî ve itikadî nitelikte birçok aşırı görüş zikretmiştir. Ayrıca Şîa'nın bir alt kolu olarak Zeydiyye'ye de yer vermiş ve onları en az sapmış fırka şeklinde tanımlamıştır. Şîa dahil diğer mezhepleri müşrik olarak kabul ederken Zeydiyye'nin şirk derecesinde olmadığını kaydetmiştir.<sup>63</sup> Bu durum Osman es-Sûfî'nin ve genel olarak da İbâdiyye'nin Zeydiyye'ye karşı nispeten daha ılımlı bir tutum benimsediğini göstermektedir.

<sup>59</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 63.

<sup>60</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 64-65.

<sup>61</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 65-66.

<sup>62</sup> Krş. Benras, "Ebû 'Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî", 816-817.

<sup>63</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 67-68.

#### 4. Osman es-Sûfî'nin Fırka Tasnifinin Nitelikleri

Osman es-Sûfî, *Risâletü'l-fırak*'ı belli bir amaç ve hedef doğrultusunda kaleme almıştır. Kendi üzerinde bulunduğu mezhebin hak, diğer mezheplerin de sapkın olduklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Zaten eserinin başında da mezheplerin Allah'a, Peygamber'e ve imâmlara karşı yalan uydurarak dalâlete düştükleri konularını, küfür ve rezillik taşıyan inanç ve uygulamalarını açıklayacağını ve özetleyeceğini ifade etmiştir.<sup>64</sup> Bu noktada İslâm mezheplerinin yanı sıra İbâdiyye içerisindeki ayrışmaları da ele almıştır. İbâdiyye'nin Vehbiyye kolunu hak mezhep olarak görmüş, diğer mezheplerin tamamını da fâsik, sapkın ve kâfir saymıştır.<sup>65</sup> Bu bağlamda Osman es-Sûfî'nin amacının mezhepler hakkında bilgi vermek olmadığını, kendi mezhebini savunmak ve öteki mezhepleri reddetmek suretiyle bir kimlik inşa etmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Yukarıda geçtiği üzere *Risâletü'l-fırak*'ta 73 fırka hadisinden bahsedilmemiş ve fırka tasnifinde bu bağlamda bir sistem uygulanmamıştır. Aslında 73 fırka hadisi, Osman es-Sûfî'nin ortaya koyduğu perspektif doğrultusunda hem Hz. Peygamber'e nispetle kurtuluşa eren ve cehenneme giden fırkaların belirlenmesi hem de işlevsellik bakımından daha uygun olsa da onun bu hadisi esas almadığı görülmektedir.

Osman es-Sûfî, fırkaları anlatırken oldukça sert, taraflı ve kesin hükümlü bir üslup kullanmıştır. "Küfre girdiler. Dalâlete düştüler. Allah onlara lânet etsin." gibi ifadelerle sıkça yer vermiştir. Ayrıca bazı mezheplerin dinden çıktıkları ve lânetlendiklerine dair Hz. Peygamber'e nispetle rivâyetler nakletmiştir. Fakat bu rivâyetleri, senetsiz ve bazılarını da rivâyet metni olmadan zikretmiştir. Keskin bir şekilde "biz" ve "öteki" ayrımı yaparak kendi mezhebi olan Vehbiyye'yi mutlak hakikat olarak ortaya koymuştur.<sup>66</sup>

Osman es-Sûfî, *Risâletü'l-fırak*'ta kapsam olarak hem İbâdiyye'yi hem de diğer fırkaları konu etmiştir. Bu bağlamda ilk olarak İbâdiyye'nin kendi içindeki ayrışmalarını ele almış ve altı alt kol hakkında bilgi vermiştir. Ardından bazı alt fırka isimlerini zikrettiği Hâricîlerden kısaca bahsetmiştir. Son olarak da Mârîka, Mürcie, Kaderiyye ve Sebbâbiyye/Şîa şeklinde diğer mezheplere yer vermiştir. Bu fırkalarla ilgili kendi mezhebinin doğruluğunu ispatlayabileceği itikadî, siyasî ve fikhî görüşleri aktarmıştır. Dolayısıyla Osman es-Sûfî'nin eserinde seçmeci ve sınırlı bir yaklaşımla fırkaları ele aldığı göze çarpmaktadır. Bu yönüyle eser, İslâm Mezhepler Tarihi'ne dair bütüncül veriler sunmamaktadır.

Osman es-Sûfî, her fırkayı kendi görüşleri üzerinden eleştirip tekfir etme şeklinde bir yöntem benimsemiştir. Fırkaların görüşlerini "dediler ki" biçiminde bir anlatım tarzı ile aktarmıştır. Böylece doğrudan alıntı yaptığı ve herhangi bir müdahalede bulunmadığı izlenimi vermiştir. Burada Osman es-Sûfî'nin fırkalarla ilgili zikrettiği görüşler ve yaptığı alıntılarının büyük ölçüde mezhepler tarihi literatüründe yer alan bir fırkaya karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Ancak fırkaların ele alınışı ve sunumuyla ilgili yöntemsel olarak bazı problemlerin olduğunu belirtmek gerekir. Osman es-Sûfî'nin küçük düşürücü ve yeric bir üslupla Sebbâbiyye diye bahsettiği Şîa'nın ele alındığı kısım bu bağlamda örnek olarak zikredilebilir. Şîa, Hz. Peygamber'den sonra imâmetin Hz. Ali ve soyundan gelenlere ait olduğunu savunan grupların ortak adı olup İmâmiyye, Zeydiyye,

<sup>64</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 52.

<sup>65</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 69.

<sup>66</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 57, 58, 65, 67, 69.

İsmâiliyye ve Gâliyye gibi alt fırkalardan oluşmaktadır. Osman es-Sûfî ise bu noktada Ali'nin ilahlığı, tenâsüh ve Kur'ân'ın tahrifi şeklinde aktardığı bazı aşırı görüşlerle bütün Şiîleri kâfir saymıştır. Zeydiyye ile ilgili bir istisna getirmiş olsa da Şîa'nın ana gövdesini oluşturan İmâmîyye'den ve İsmâiliyye'den hiç bahsetmemiştir. Bu bağlamda Osman es-Sûfî'nin özellikle Hâricîler ve diğer mezheplerin ele alındığı yerlerde oldukça genellemeci bir tutum benimsediği ve onların kendi içlerindeki ayrılıklarını ve farklılıklarını görmezden geldiği ifade edilebilir.

Osman es-Sûfî, bazı yerlerde fırkaların görüşleri üzerinde detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Yukarıda geçtiği üzere Ehl-i sünnet'in Nehrevan halkına "Mârîka" ismini vermesine karşı çıkmış ve bu konuda onların hatalı olduklarını ispatlamaya çalışmıştır. Osman es-Sûfî'nin yaptığı bu tür açıklamalar, İbâdiyye mezhebinin söz konusu meselelere yaklaşımını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca eserde Nükkârîler ve Mârîka yani Ehl-i sünnet üzerinde diğerlerine nazaran daha fazla durmuştur. Bu da onun yaşadığı dönemde söz konusu mezheplerin İbâdiyye açısından çok daha tehlikeli görüldüğüne işaret etmektedir.

Osman es-Sûfî, fırkaların görüşlerini özellikle İbâdiyye'nin alt kollarında belirli sayıda maddeler halinde sıralamayı tercih etmiştir. Örneğin Nükkârîler'in yedi meselede, Neffâsiyye'nin on meselede farklı görüşler benimsediklerini söylemiş ve bunları zikretmiştir. Bu fırkaları eleştirirken de genellikle onların icmâ'a muhalefet ettiğine vurgu yapmıştır. Konuyla ilgili "Ümmetin icmâ'ını reddeden sünneti reddeden gibidir, sünneti reddeden Kur'ân'ı reddeden gibidir, Kur'ân'ı reddeden ise şirke düşmüş olur." şeklinde bir nakilde bulunmuştur. Bu ifadeden İbâdiyye'nin Kur'ân ve sünnet ile birlikte icmâ'ı da delil olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Osman es-Sûfî, yer yer İbâdiyye âlimlerine de atıfta bulunmuştur. Örneğin Nükkârîler'in tekfir edilmesi hususunda "Şeyhler, Nükkârîler'in kâfir olduklarını söyledi" cümlesine yer vermiştir.<sup>67</sup> Böylece aktarılan görüşlerin kişisel olmadığını ve bunların İbâdiyye'nin ortak duruşunu yansıttığını göstermeye çalışmıştır. Şeyh Ali b. Ebî Ali, Şeyh Levvâb b. Sellâm ve Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed gibi kimselerden de isim vererek alıntı yapmış ve bu noktada söylemlerine meşruiyet kazandırmak için çaba sarfetmiştir. Esasen eserin sonunda da açık bir şekilde kendisinin aktaran ve nakilde bulunan bir konumda olduğunu belirtmiştir. İbâdiyye kitaplarında yazılan ve anlatılanları takip ettiğini ve bu konuda bid'at çıkarmadığını söylemiştir.<sup>68</sup>

## Sonuç

İbâdiyye, İslâm tarihinde ortaya çıkan ilk fırkalardan biri olup varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bununla birlikte İbâdiyye'nin yeteri kadar bilindiğini ve üzerinde araştırmalar yapıldığını söylemek zordur. Muhalifleri tarafından İbâdiyye ile Hâricîler arasında ilişki kurulmuş ve onlar Hâricîlerin en ılımlı kolu olarak nitelenmiştir. Böylece Hâricîler için çizilen olumsuz imaj, aynı şekilde İbâdiyye'ye de yüklenmiştir. Bu noktada İbâdîler ise genellikle böyle bir tanımlamayı reddetmiş ve kendilerini Hakem Olayı'nı kabul etmeyip Hz. Ali'den ayrılan Muhakkime'nin devamı olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte İbâdî âlimlerin bir kısmı "Hz. Ali'den ayrılanlar", "zâlim yöneticiye karşı çıkanlar" ve "Allah için yola çıkanlar" şeklinde olumlu bir bağlamda

<sup>67</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 53.

<sup>68</sup> Sûfî, *Risâletü'l-fırak*, 68.

“Hâricî” ismini sahiplenmiştir. Osman es-Sûfî de benzer bir yaklaşım sergilemiş ve bu ismi benimseyen tarafta yer almıştır.

Mezheplerin görüş ve düşüncelerinin kendi kaynaklarından hareketle ortaya konulması, İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmaları açısından oldukça önemlidir. İbâdiyye hakkında yapılan araştırmalarda da bu hususa dikkat edilmesi, şüphesiz bu mezhebin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, 6./12. asırda yaşamış İbâdî âlim Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârağnî es-Sûfî'nin *Risâletü'l-fırak* adlı eseri konu edilmiştir. Yetmiş üç fırka hadisine herhangi bir referansın olmadığı bu eser hem İbâdiyye'nin kendi içindeki ayrışmaları hem de diğer mezhepleri içermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bu yönüyle eserde takip edilen tasnif metodunun özgün olduğunu söylemek mümkündür.

Osman es-Sûfî tarafından mezhepler, özelden genele doğru giden bir yöntemle tasnif edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak İbâdiyye'nin kendi içindeki ayrışmalar ele alınmış ve Vehbiyye dışında altı İbâdî fırka hakkında bilgi verilmiştir. Burada Vehbiyye'ye karşı en etkili muhalif grup olarak öne çıktığı için Nükkârîler üzerinde daha fazla durulmuş ve sonra Neffâsiyye, Halefiyye, Ömeriyye-Hüseyniyye, Sekkâkiyye ve Fersiyye'den bahsedilmiştir. Öte yandan söz konusu İbâdî fırkaların, klasik İslâm Mezhepleri Tarihi kaynaklarında İbâdiyye'nin alt kolları olarak zikredilen fırkalardan tamamen farklı olduğunu belirtmek gerekir. Bu kaynaklarda sözü edilen Hârisiyye, Hafsiyye, Yezîdiyye ve Ashâbu't-Tâ'at gibi çeşitli fırkaların ise İbâdîler tarafından kendi mezheplerine aidiyetleri kabul edilmemiştir. Sonra yakın çevre bağlamında Hâricî fırkalara yer verilmiştir. Bu gruplardan ayrıntıya girilmeksizin genel anlamda bahsedilmiş ve mutedil bir Hâricîlik algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre, başlangıç itibarıyla Muhakkime, İbâdiyye ve diğer Hâricî fırkaların kökenidir. Ancak Ezârika, Beyhesiyye, Necedât ve Sufriyye gibi fırkalar benimsedikleri görüş ve düşüncelerle Muhakkime'den ayrılmışlardır. İbâdiyye ise Muhakkime'nin devamı olarak varlığını sürdürmüştür. En sonunda da Mârîka, Mürcie, Kaderiyye ve Sebbâbiyye/Şîa şeklinde İslâm tarihinde ortaya çıkan mezhepler konu edilmiştir. Bu noktada genellikle Ehl-i sünnet tarafından Hâricîler için kullanılan Mârîka isminin ters bir mantık yürütülerek Ehl-i sünnet hakkında kullanılması dikkat çekici bir husustur.

Osman es-Sûfî, Muhakkime'den İbâdiyye'nin Vehbiyye kolunu hak mezhep olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla eserin amacı, üslubu ve metodu bu kabulden hareketle şekillenmiştir. Muhalif fırkaların tasnif ve tekfir edilmesi de bu sonuca ulaştıracak şekilde ele alınmıştır. Eserde mezhepler hakkında objektif bilgi vermektense ziyade Vehbiyye'nin doğruluğu ve diğerlerinin de yanlışlığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bu eser, özel olarak Osman es-Sûfî'nin genel olarak da İbâdiyye'nin diğer fırkalara karşı tutumunu, onları hangi meselelerden dolayı tekfir ettiğini ve kendilerini nasıl savunduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

## Kaynakça

- Albayrak, Kamil Ruhi. "İbâdiyye'ye Nispeti Tartışmalı Olan Fırkalar". *Kader* 22/2 (31 Aralık 2024), 380-405.
- Ateş, Orhan. "İbâziyye Haricî bir fırka mıdır?" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- Aydın, Nebiye. "Cumhuriyet Dönemi İbâzîlik Çalışmalarının İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *Kader* 22/2 (31 Aralık 2024), 406-434.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkatî'n-nâciye minhüm*. thk. Muhammed Fethî en-Nâdî. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- Benras, Mahmoud. "İbâdîlikte Sivil Yönetim Teşkilatı: Azzâbe". *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2022), 272-295.
- Benras, Mahmoud. *Kuzey Afrika İbâdîliği ve İmâmet Düşüncesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.
- Benras, Mahmoud. "Müellifü'l-makâlât Ebû Amr Osmân b. Halîfe es-Sûfî ve mevkıfuhu mine'l-muhâlifîn [Makâlât Yazarı Ebû 'Amr Osman b. Halîfe es-Sûfî ve Muhaliflere Karşı Tutumu]". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2024), 808-823.
- Dercîni, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd. *Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib*. thk. İbrahim Tallây. 2 Cilt, 1974.
- Doğruyol, Feyza - Akkuş, Süleyman. "Bir İbâzî Âlim Ebû Ya'kûb El-Vercelânî'nin ed-Delîl ve'l-Burhân'ı Bağlamında İbâziyye'nin Temel Görüşleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 117-147.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn: İlk dönem İslâm mezhepleri: (çeviri - metin)*. çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2019.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/256-261. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Gömbeyaz, Kadir. "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefîler mi? Metodik Bir Tartışma". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2016), 77.
- Gömbeyaz, Kadir. "İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi -Kalhâtî Örneği-". *İslami İlimler Dergisi* 10/2 (Eylül 2015), 149-168.
- Harputlu, Ahmet Selim. *Mağrib Eş'arîliği (Teşekkül Süreci)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- İzkevî, Sirhân b. Saîd. *Keşfü'l-gumme el-câmi'u li-ahbâri'l-ümme*. thk. Muhammed Habîb Sâlih ve Mahmûd b. Mübârek es-Süleymî. Maskat: Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe, 2013.
- Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Seyyide İsmail Kâşif. Uman, 1980.
- Kirmânî, Ebû Muhammed Osman. *Zikru'l-Fırak ve Esnâfu'l-Kefera: İslam Mezhepleri ve İslam Dışı Gruplar*. çev. Duran Eski. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.
- Lewicki, Tadeusz. *el-Müerrihûn el-İbadiyyûn fi İfrîkiyâ eş-Şemaliyye*. çev. Mâhir Cerrâr - Rimâ Cerrâr. Müessesetü Tâvalt es-Sekâfiyye, 2007.

- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye*. Gardâya: Cem'iyetü't-Türâs, 2003.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye: Dirâsetün mürekkezetün fi usulihim ve tarihîhim*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1407.
- Nâsır, Muhammed Sâlih - vd. *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâdiyye: min el-karni'l-evvel el-hicrî ilâ el-asri'l-hâzır*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421.
- Ölmez, Sadi. "Hâricîliğin Ortaya Çıkışı ve İbâzî Anlayışında Hâricîlik Yorumu". *Van İlahiyat Dergisi* 10/17 (31 Aralık 2022), 93-118.
- Öz, Mustafa. "Halka". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/359-360. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Özkuyumcu, Nadir. "Rüstemîler". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/295-296. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Sûfî, Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârağnî. *Kitâbü's-Suâlât*. thk. Hudaýr b. İsa. Gardâya: Müessesetü Menâratî'l-İmân, 2021.
- Sûfî, Ebû Amr Osmân b. Halîfe el-Mârağnî. "Risâle fi beyâni külli fırka". *Mecelletü Câmiati ez-Zeytûne*. thk. Venîs Âmir. 3 (1994), 289-329.
- Sûfî, Ebû Amr Osman b. Halîfe el-Mârağnî. *Risâletü'l-fırak*. Mısır: el-Matba'atü'l-Bârûniyye, ts.
- Şehrîstânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Abdulkâdir el-Fâzilî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- Şemmâhî, Ahmed b. Saîd b. Abdülvâhid. *Kitâbü's-Siyer*. thk. Ahmed b. Suûd es-Seyâbî. Uman, 1412.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967.
- Tağlât, Züheyr. "Fıraku'l-İbâdiyye beyne mahtûti 'Risâleti'l-Fırak' ve ba'di kütübî'l-fırak ve'l-milel ve'n-nihal". *el-Kûfe* 1 (2014), 75-94.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Tîta, Muhammed el-İd. "Ebû Amr Osmân b. Halîfe el-Mârağnî ve devruhü'l-ilmî bi'l-havâdiri's-sahrâviyye li'l-Mağribi'l-Evsat (6h/12m)". *Mecelletü Kadâyâ Târîhiyye* 16 (2021), 19-31.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Delîl ve'l-burhân*. thk. Sâlim b. Ahmed el-Hârisî. Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 1417.
- Vercelânî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ. *Siyeru'l-eimme ve ahbâruhüm, Târîhu Ebî Zekerîyyâ*. thk. İsmail el-Arabî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402.
- Yıldız, Harun. "Ebû Ubeyde, Müslim b. Ebû Kerîme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. EK-1/375-376. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yıldız, Harun. "Mezâtî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. EK-2/263-264. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Kitâbü'l-Muallekât fi ahbâri ve rivâyati ehli'd-davet*. thk. Süleymân b. İbrâhîm Bâ Bizîz el-Vârcelânî. Maskat: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 1430.